

valóság sugallta kérdés: XVIII. századi apácák ezek szerint ómagyar szövegeket is olvastak?) "Így szóródtak szét kódexeink nagy gyűjtőhelyeinek, a pozsonyi és nagyszombati, illetőleg később budai és pesti klarissza kolostoroknak értékes kincsei szerte az országba, mindenfelé, amerre az egykori rendtagok csak laktak" (SZABÓ DÉNES i. m. XIX. 1.)

Kódexneveinkhez visszakanyarodva: a "Pozsonyi Kódex" elnevezés egyetlen emlékünknél jelölője; a XVII–XVIII. században azonban kódexeink jelentős hányada pozsonyi volt, pontosabban – történelmi körülmények folytán – azzá vált.

Utolsó megjegyzésünk egy visszatérő kérdéshez kapcsolódik. Ómagyar emlékeink kapcsán mindig felmerül a "mikor, hol, ki írta?" szövevényes kérdésköre. Későbbi korokra nézve sok tanulság származhat abból is, ha megvizsgáljuk: mikor, hol, ki fedezte fel. Esetleg: a névből kiindulva.

KOROMPAY KLÁRA

Nevek szinesztéziája

A szinesztézia különböző érzetterületeket párosító szókapcsolat (metafora, hasonlat, kép); a köznyelvi jelentésváltozások ősi, természetes formája (*harsány színek, szúrós szag*), az irodalomnak pedig jellegzetes stílus eszköze. Jellemző, hogy lényegére költő mutatott rá először, Baudelaire: "Les parfums, les couleurs et les sons se répondent" (Correspondances). A témakör anyaga és irodalma szinte kimeríthetetlen; jelzésként csak néhány cím: GOMBOCZ Z., Jelentéstan. 1926. 81–5; A m. stilisztika vázlata. 1985. 92, 97–8; SZATHMÁRI I., A m. stilisztika útja. 1961. 518, 617; Kis magyar stilisztika. Bukarest, 1986. 111–4; P. DOMBI ERZSÉBET, Öt érzék ezer muzsikája. Bukarest, 1974; Uó: Tanulmányok a m. impresszionista stílusról. Bukarest, 1976. 38–44.

Meglepő mégis, hogy a nevekhez kapcsolódó szinesztéziákra még alig figyeltek föl, pedig ezek új oldalról világíthatják meg a kérdést, segítenek föltárni a jelenség lélektani forrásait, és nyomósítják stílusbeli szerepét.

A neveknek általában nincs a közszókhoz hasonló "jelentésük", vagy annak eredete elhomályosult. Legtöbbjüknek azonban – jelölő funkciójuktól és egyedi viselőjüktől elvonatkoztatva is – van sajátos hangulatuk. Játékos próbákkal boncolhatjuk, hogy bizonyos férfi- és női (kereszt)nevek mögött milyen arcot, alakot, egyéniséget érzünk. Az egyéni benyomás gyakran eltérő ugyan, de statisztikailag érvényesülnek határozott vélemény-tendenciák. Valami közös szemlélet, ösztönösen azonos látásmód, megjelenítő sugallat működik, hat tehát bennünk.

Különbő asszociációk mellett elsősorban a név hangzásának (vagy betűképe vizuális hatásának) van ebben szerepe. Bár nem beszélhetünk a hangok jelentéséről, kétségtelen, hogy – mint GRAMMONT francia fonetikus is kifejti – a hangokban rejlő

virtuális szimbólumértéket a szó (név) jelentése és asszociációs köre érvényre juttathatja, s hatását erősítheti.

A kérdésnek nagy (vita)irodalma van; néhány cím, utalásként: FOGARASI D. JÁNOS, A m. nyelv metaphysicája... 1834; ZLINSZKY ALADÁR, Művészi hangfestés és hangutánzás. 1927; FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából. 1959. 21–37, 245–9; SZATHMÁRI I., A m. stilisztika útja. 1961. 564, 617; Uő, A hangszimbolikáról. 1970; ZOLNAI BÉLA, Nyelv és hangulat. 1964. 7–37; T. MOLNÁR ISTVÁN, A m. beszédhangok szubjektív elemi szimbolikája. 1984. Kand. ért.; KISS DÉNES, Játék és törvény. 1984; VÉRTES O. A., Bev. a m. hangstiliztikába. 1987; RÁCZ E., A belehallás. 1992.

A nevekhez kapcsolódó szinesztéziák – az írói megnyilatkozások szerint – meglehetősen egyenletlenül oszlanak meg az öt érzékterület közt.

1. Mivel elsősorban a név hangalakja kelt bennünk benyomást (l. KOVALOVSKY: Az irodalmi névadás. 1934. 11–9, 45–7; RÁCZ, i. m.), ez többnyire szintén hangjelenség-asszociációt indukál. Voltaképp nem igazi szinesztéziáról, nem más érzéklet körébe való átcsapásról van tehát szó ilyenkor.

Néhány szemléltető példa: "*Krúdy vadgalambbúgású szép neve*" (Rónai Mihály András, Magyar toll. 1991. 73) – [Tersánszky Józsi Jenő] "Ízlelgessük a nevét. A mássalhangzók torlódása után az a vidám, *fütttyentő* becenév! (Galsai Pongrác: Népszab. 1976. VII. 25.) – "*Bilicsi Tivadar* olyan derűs, mint a neve, melyben cserfes madarak *csivitelnek*" (Bajor Nagy Ernő: Tükör 1975. II. 11.) – [Hajnal Anna költő] "*Neve folyó-mormolás, szél zúgása, nyírfa nyögése, a föld morajlik* így, a mindenség lélegzik ezzel a *sóhajtásszerű* szóval: *Anna*" (Bede Anna: Könyvvilág 1976/1). – "Már a neve [*Anna Mária*] is olyan, mint egy halk *sóhajítás*, amely itt röppen el a betegek ajkán" (Magyarország 1957. XII. 20.) – "*Gozsdu* [Elek, író]. Nem szeretem ezt a nevet. Úgy hat rám, mintha apró, rózsás malacok friss kukoricát *ropogtatnának*" (Deres 1908. V. 3.) – "Mintha *harangszót* hallanánk, amikor a *Kinga* nevet halljuk" (Virágkalendárium 1968: 174) – [A márványlapon lévő] "név után mintha *olló csattogott* volna: *Zwack Eliza*" (Vári Attila: ÉS 1988. I. 1.) – "*Denfert-Rochereau* [metróállomás] úgy hangzol, mint egy *átok*" (Radnóti M.: Páris) – [Utas a vonaton] "Elaludt, míg föl nem ébresztette egy kiáltás, mely mint a *lövés*, úgy hangzott: *Bonn!*" (H. Böll: Tükör 1981. X. 18.) – "*Orgonazúgásként* zsong a *Házsongárd*" [kolozsvári temetőkert neve] (MN. 1993. II. 25.) – "Fraknó várának [Burgenland] német neve: *Forchtenstein krákokást és köpést* egyszerre idéző" (uo.).

2. Talán leggazdagabb a szín-szinesztéziák csoportja, általában a látásérzetekkel kapcsolatos típus, annak jeléül, hogy a szem nyújtja számunkra a legmozgalmasabb benyomásokat, színek és formák ezernyi változatát. Jellemző a példák bősége is; legtöbbjük egyes keresztnemekhez ösztönösen társított hajszínre utal. E vélekedések azonban erősen szubjektívek, s gyakran egymásnak ellentmondók.

a) "Vannak *szőke* nevek, vannak *barna* nevek. Pl. a *Mária*, *Margit*, *Olga* neveket *barnának* érzem. Ha *Erzsikéről*, *Éváról*, *Liliről* hallok, mindig *szőke* nőt képzelek" (Szép E.: PH Vasárnapja 1993. VII. 23.) – "*Emese* ápolónő volt. S ahogy nevéhez illett, *szőke*" (Fenákel Judit: Népszava 1965. VII. 11.) – "*Betty ... Szőke* angol

lány képzetét társítja a keresztnéve" (MN. 1969. XI. 9.) – "*Badár Erzsí ... Szőkeséget, röppenő mozgást, kék szemet képzeltem hozzá. Talán az Erzsí név kedves fürgesége, a Badárnak a madárhoz hasonló hangzása, talán a Badár-cserepek derűs színezése miatt*" [S talál egy cipő-jóságú nénit] (Nők Lapja 1959. VI. 25.) – "Ha kimondok egy nevet, nyomban egy sereg fogalom és emberi tulajdonság társul vele a képzeletemben. Például ha azt mondom: *Anna*, pufók képű, kövérkés, *hirtelenszőke* hajú leányt látok, nagy, égszínkék szemekkel" (Benda Jenő: PH 1937. VII. 25.) – "Egy *sötétbarna* fiú nem lehet *Dönci*" [Vélekednek beszélgető lányok] (ÉS 1964. X. 24.) – "*Margit* szép volt, *mézsőke*, mint a fiatal őzek, s örökön mosolygott a pillantása. *Ágnes*, a *fekete Ágnes*, komoly volt, kontyot viselt" (Bárány T.: MN. 1961. IX. 12.) – "Behunyom a szemem, el akarom képzelni *Izabellát*. Erős termetű, *fekete hajú*, kissé elhízott, 40 körüli" (Tabi L.: MN. 1971. II. 7.) – "*Izabella?* Csak *fekete szemű* nőt hívhatnak így" (Rab Gusztáv, Rokonok és ismerősök. 1942. 388). Vö. a 3. pontot: az *Izabella* névhez kapcsolódó másfajta színesztéziát. A nevek általában több, viselőjükre jellemző képzetet is fölidéznek. – "Elöttem állt a hatalmas fizetőpincér, akin fekete volt minden...még a neve is méltóságos és *fekete: Gusztáv*" (Kodolányi J., Tavaszi fagy. 1926. 15) – "A férfiban volt valami romantikus és lovagias, szenvedélyes, mélabús és mégis határozott vonás, ami igen jól illett e *sötéten árnyalt*, vad névhez [*Marmaduke Bonthrop Shelmerdine*] – a névhez, amely Orlandót a varjak *acélkék* csillogására...emlékeztette" (V. Woolf, Orlando. Gyergyai A. ford. 1945. 258) – "Talán a *Lajosban* az »a« és az »o« *barnasága*, borongóssága" [Nagy Lajos nehéz és megkeseredett írói pályájának rejtett magyarázata] (Molnár Géza: Népszabadság 1987. XII. 31.).

b) A látási érzetek színesztéziacsoportjának egyéb, elvonatkozottabb esetei: Már klasszikus példa Kosztolányi verse az *Ilona* névről: "Énnekem / Szín is ez / Halovány / *Kék-lila*, / Halovány / *Anilin*, / *Ibolya*, / *Ilona*." (Vö. Harsányi Zsoltnek írt levelét: Nyr. 99 [1975]: 125.) – Ugyanő írja *Adynak* ezt: "Az ön nevének hangzása ... mindig úgy hatott reám, mint valami *fehérség*, valami *kékesen csillogó tisztaság*" (A. E. vál. lev. 162) – "*Cecília: acetilén lángú fehér*" (Marsall László: ÉS 1975. VII. 12.) – Babits egy idős nagynénjének finom lényét az *ezüst* szó hangulattársításával tudja legérzékletesebben felidézni: "*Nenne* édesapám idősebb nővére volt. Nekem úgy tűnt fel mindig, mintha ezüstből volna. A haja csalódásig ezüst, az arca oly finom, ... mint ezüst filigrán-munka; és a mosolya fénye is az ezüst fénye volt, és a hangjánál tisztább ezüstcsengést soha nem hallottam. Nekem úgy tetszett, mintha még a neve is, ahogyan otthon hívtuk, a *nenne* szó ellenállhatatlan halk *ezüst* fények és csengések képzetét idézné fel" (Gólyakalifa 10).

c) Egy újságíró a következő kérdést tette fel többeknek: "Véleményük szerint alacsony ember-e *Sztravinszkij* vagy magas? Meglepo volt az eredmény – írja. A kérdezettek 99 %-a *igen magasnak*, hosszú ujjúnak képzelte" (MN. 1962. VI. 17.) – "*Pál: sudár* termetű, szűrös szemű, pattogó hangú, határozott férfi" (Benda J., i. h.) – "A *darabos* apáca: *Klára* nővér, ez *bukta alakját* is kirajzolja" (Németh László a Nagy család c. darabjának névválasztásáról: Mai témák. 1963. 194) – [Erzsí, akit *Evelinnek* szólít lovagja:] "Ez a szó is olyan *karcsú*, mint én, és amikor azt mondja nekem, *Evelin*, *kígyózó vonalra* gondol, s ez illik hozzám" (Csányi László: ÉS 1980. XI. 22.).

3. Meglepő, hogy a szaglász-érzet majdnem hiányzik a névszinesztéziákból. Krúdy írja ugyan, hogy "a neveknek szaguk van, amelyek nyomban megütik az ember orrát, amint hallja őket" (Asszonyságok díja. 142), de úgy érti ezt, hogy a név jellemzi viselőjét.

[*Izabella*] "a bús királyi asszony...kísérget régi, *illatos* nevével" (Áprily L., Így akarja a sors) – "Egy *ámbrailatú*, dallamos *leánynév*" (Th. Storm, Zur Taufe. A névválasztás fontosságára utaló vers nem kötődik határozott névhez.).

4. Aránylag kevés a nevekhez társuló íz-asszociáció is:

"Napsugarak zúgása, amit hallok / Számban *nevednek jó íze* van, / Szent mennydörgést néz a két szemem, / *Istenem*, istenem, istenem." (Ady: Köszönöm, köszönöm, köszönöm) (Három sorban három szinesztézis ösztönös-tudatos halmozása.) – "*Máli* [Lesznai Anna eredeti neve]...Olyan íze volt a szájamban a nevének, mintha érett és illatos *málnaszemet* kaptam volna be. És piros volt a neve, mint a valóságos málnaszem" (Dénes Zsófia: ÉS 1966. X. 8.) – "A régi patinás nevek különös hangulatot árasztanak. *Anna* – mondjuk, és szinte érezzük a *tejeskávét*, a finom *kalács ízét* és illatát" (Virágkalendárium 147.) – "*László fanyar*, *Béla keserű*" (Szilágyi György: Ludas M. 1954. VIII. 26.).

5. Hogy a hagyományos sorrendben utolsó tapintásnak szinte a látásával egyenrangú létfontossága van, jelzi a köznyelvben élő idevágó szinesztéziák tömege (*nehéz sóhaj, hideg tekintet, éles hang, lágy szellő* stb.), s megerősítik ezt a nevekkel kapcsolatos irodalmi példák is:

"*Katalin? Hideg és fényes*, mint egy ékszer" (Rab G., i. m. 389) – "Nagyon dalolt a név zenéje bennem... / s a holt professzor nevét idéztem, / akinek egyszer meleg lett a vére / *Aletta van de Maet meleg nevére*" (Áprily L., Tavasz a házsongárdi temetőben) – "*Anna* – ismételte Viznyé a *puha*, kedves nőnevet" (Kosztolányi, Édes Anna. 34) – "*Ágnes* nevéhez hasonlóan *lágy, selymes, bolyhos* és szelíd, mint egy báránka" (Boldizsár Iván: MN. 1960. III. 20.) – "[A Viola név számomra] "jóakarátú, hiszékeny, néha kissé tétova nőket takar. Az *Ola* rövidítés ezt az alakot *gömbölydeddé* teszi, *elpuhítja*. *Ola*...olyan *lágy* és bizalomgerjesztő, mint az »Ola« szónak a lejtése" (Bernáth Aurél, Utak Pannóniából. 1960. 131) – "*Marlene Dietrich* neve *simogatással* kezdődik és *ostorcsapással* végződik" (Jean Cocteau: MN. 1990. III. 18.)

Bővebb elméleti körítést és elemzést mellőzve adom közre az adalékokat, remélve, hogy valakiben érdeklődést kelt a téma iránt, s egy magvas tanulmánnyal tovább gazdagítja majd Hajdú Mihály sokszínű s fáradhatatlan sorozatát, a Névtani Dolgozatokat.

KOVALOVSKY MIKLÓS